

Елеуова А.С.¹, Зинедин А.С.²

¹филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Қазақстан, Атырау қ., e-mail: aksaule@mail.ru

²«Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығының 2-курс магистранты, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, Қазақстан, Атырау қ., e-mail: aksaule@mail.ru

СӨЙЛЕМНІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚҰРАМЫ МЕН ҚҰРЫЛЫСЫ

Мақалада ізденуші зерттеушілердің еңбектеріне сүйене отырып, сөйлемнің семантикалық құрамы мен сөйлем мүшесі деп аталатын синтаксистік категориямен арақатысы, айырмашылықтарын айқындайды. Сөйлемнің синтаксистік бастауышы, баяндауышы, толықтауышы, анықтауышы және пысықтауышы сөйлем семантикасының субъект, предикат, объект, атрибут және конкретизатор категорияларымен үнемі сәйкес келе бермейді. Сондықтан да сөйлемді семантикалық аспектіде талдаудың қажеттілігі туындайды. Ол қазақ тілінің нақты мәліметтері негізінде дәлелденеді.

Түйін сөздер: сөйлемнің семантикалық құрамы: субъект, предикат, объект, атрибут және конкретизатор, сөйлемнің синтаксистік мүшелері.

Eleuova A.S.¹, Zinedin A.S.²

¹Candidate of Philology, Associate Professor of Atyrau State University named by H. Dosmukhamedov, Kazaschtan, Atyrau, e-mail: aksaule@mail.ru

²Master of 2 course in the specialty "Kazakh language and literature" of Atyrau State University named by H. Dosmukhamedov, Kazaschtan, Atyrau, e-mail: aksaule@mail.ru

Semantic structure and structure of the sentence

The article, based on the works of researchers, determines the features of the intrasemantic composition of the sentence and the grammatical category of its components. The author notes that such syntactical parts of the sentence do not always coincide as the subject, predicate, complement, definition and circumstance and such semantic notions of the sentence as the subject, predicate, object, attribute and concretizer, and proceeding from this, concludes that it is necessary to implement semantic analysis of the sentence. All these phenomena are also characterized by the material of the Kazakh language.

Key words: intrasemantic structure of the sentence: subject, predicate, object, attribute and concretizer, syntactic parts of the sentence.

Елеуова А.С.¹, Зинедин А.С.²

¹кандидат филологических наук, доцент, Атырауского государственного университета им. Х. Досмұхамедова, Казахстан, г. Атырау, e-mail: aksaule@mail.ru

²магистрант 2 курса специальности «Казахский язык и литература», Атырауского государственного университета им. Х. Досмұхамедова, Казахстан, г. Атырау, e-mail: aksaule@mail.ru

Семантический состав и структура предложения

В статье с опорой на труды исследователей определяются особенности внутрисемантического состава предложения и грамматической категории его составляющих. Автор отмечает, что не всегда совпадают такие синтаксические члены предложения, как подлежащее, сказуемое, дополнение, определение и обстоятельство, и такие семантические понятия предложения, как субъект, предикат, объект, атрибут и конкретизатор, и исходя из этого, делает вывод о том, что необходимо осуществить семантический разбор предложения. Все эти явления аргументируются и материалом казахского языка.

Ключевые слова: внутрисемантический состав предложения: субъект, предикат, объект, атрибут и конкретизатор, синтаксические члены предложения.

Сөйлемнің семантикалық құрылымы мен құрылысын қарастырған зерттеушілердің түйін-тұжырымдарын, пікір-қорытындыларын сараптай келіп, сөйлемнің семантикалық құрылымы мен құрылысы – денотаттық және сигнификаттық мағыналардың бірлігі, тілдік таңба ретіндегі сөйлемнің шындықпен және ойлаумен тұтастығы деп пайымдауға мүмкіндік береді. Сөйлем – сонымен қатар айтылу тұрғысы (план выражения), мазмұндық тұрғысы (план содержания) бар күрделі предикатты тілдік таңба. Жалпы сөйлеу тілінің, оның құрылымдық бірліктері фонема, лексема, морфема, синтагма, период, текстердің осы 2 тұрғыдан құралатыны лингвистика тарихында ХХ ғасырдың І жартысында Прага, Копенгаген, Лондон, АҚШ-тағы структуралық мектептерден бастау алады (Жалмаханов, 1999:152-169). Бұл мәселені түбегейлі тексерген – Копенгаген (глоссематика) лингвистикалық мектебінің басты теоретигі Луи Ельмслев. Ол тіл – таңбалар жүйесі, таңба форма мен субстанциядан тұрады. «Мен үйге барамын» деген форма жазумен, Морзе әліппесі, ымдау-нұсқау, жалауша сияқты субстанциялармен берілуі мүмкін, бір субстанция бірнеше формамен де берілуі мүмкін. Мәселен, «үй» деген қазақша атау – таңба, орысша «дом», ағылшынша «house» деген формалармен беріледі. Осыдан келіп, глоссематиктер тілді форма, субстанция, мазмұн (содержание), айтылу (выражение) деп 4 қабатқа, деңгейге бөледі. Осының негізінде айтылу формасы, айтылу субстанциясы, мазмұн формасы, мазмұн субстанциясы пайда болатынын тапты. Тілдің де өзіне тән субстанциясы мен формасы бар. Тілдің мазмұндық тұрғысы мен айтылу тұрғысы болатынын айқындады. В. Гумбольдтша айтқанда, мазмұндық тұрғы формасы – тілдің сыртқы формасы. Форма – тұрақты, айқындаушы, субстанция – құбылмалы, тәуелді. Айтылу тұрғысы мен мазмұн тұрғысының байланысы – комутация, яғни айтылуда болған өзгерістердің мазмұнға әсер етуі. Мысалы, пайда болған дыбыстары ауыстырылса, пай, бай, ж/ш дыбыстары ауыстырылса, жай, шай болады. Ал айтылудағы өзгеріс мазмұнға әсер етпесе, субституция деп аталады. Мәселен, қаһарман қахарман болып (h/x), молда молла болып (д/л) айтылса, сөз мағынасы сол күйінде түсініле береді. Жекелеген сөздердің айтылу және мазмұн тұрғылары осындай күрделі элементтерден құралып тұрғанда, бірнеше сөзден құралатын «сөйлем» деп аталатын предикаттық бірлік – бірнеше есе күрделі деген сөз. Барлық ғалымдар көзге көрініп, қолға ұсталынбайтын нысандардың күрделі

құрылым екендігін барлығы мойындайды. Оған жаңа тіл біліміндегі сөйлем мазмұнын белгілейтін терминдердің өзі де дәлел: «терең құрылым», «семантикалық құрылым», «құрылым негізіндегі мазмұн», «предикатты тіркес» және т.б.

Енді сөйлемнің мазмұндық құрылымымен шұғылданған лингвистердің, мәселен, Б.Ю. Городецкий тілдің мазмұндық семантикалық бірліктер және семантикалық құрылымы, тар және кең деген 2 типтен тұрады десе (Городецкий, 2009:131), Л. Ельмслев құрылымды ішкі «бағыныштылықтағы автономиялы құбылыс» (Мусаев, 1968:122), Н.Ю. Шведова семантикалық құрылым дегеніміз – мазмұнның дерексіз элементтері арасындағы қатынастардың жүйесі дейді (Солнцев, 2001:113). Жоғарыдағы пікірлерді түйіндей келіп, сөйлемнің семантикалық құрылымына семантикалық компоненттердің күрделі арақатынасының нәтижесі және тілдік элементтер мен тілдік емес қиындықтың дерексіз элементтерінің өзара байланысы, предикаттық негізде информациялық мазмұнның берілуі және ұйымдасуы деген анықтама беруге болады.

Сөйлемнің семантикалық құрылымының қалыптасуында семантикалық компоненттердің күрделі арақатысы да ерекше рөл атқарады. Семантикалық құрылымның ұйымдасуы иерархиялық сипатта екендігін лингвистер бағзы замандардан бері айтып та, жазып та келеді. Мәселен, дәстүрлі грамматикада сөйлем мүшелерінің тұрлаулы мүшелер, тұрлаусыз мүшелер болып бөлінуі – осының көрінісі. Дегенмен де сөйлемнің қай компоненті сөйлемнің құралуында қандай рөл атқарады деген сауал дәстүрлі грамматикада да, жаңа заман лингвистикасында да даулы мәселе болып келеді. Бұл сауалдың жауабы сөйлемдер моделін құрылымдық-семантикалық классификациялауда ерекше мән-маңызы бар. Сондықтан да бұл мәселенің зерттелу тарихына қысқаша тоқталайық. Зерттеу әдебиеттерді талдай келгенде, бастауыш пен баяндауыш сөйлемнің тұрлаулы мүшелері ретінде сөйлемнің тұрлаусыз мүшелері арқылы түсіндіріледі. Сөйлемде толықтауыш пен пысықтауыш баяндауышқа, анықтауыш бастауышқа, толықтауышқа және есім баяндауышқа, баяндауыш бастауышқа бағынады деген пікір қалыптасқан. Демек бастауыш – сөйлемнің басқа мүшелеріне бағынбайтын, тәуелсіз жалғыз мүшесі деген сөз. К.М. Мұсаев бастауыш өзіне сөйлем мүшелерінің бәрін бағындырады, ерекшелігі бірі тікелей, екінші біреулері жанама бағынышта болады дей келіп, «Бастауышқа тіке-

лей бағынатын баяндауыш пен анықтауыш, ал толықтауыш пен пысықтауыш баяндауыш арқылы бағынады» (Мусаев, 1968:27) дейді. Татар лингвисті Г. Алпаров сөйлемде басқа сөйлем мүшелерінің барлығын басқаратын бастауышпен қатар баяндауыш та атқарады дейді. Қарашай-балқар тілінің маманы И.Х. Ахматов мұндай пікірлердің тууы орыс тіл білімінің тарихынан бастау алады. XIX ғасырдың 60-70-жылдарында И.И. Дмитриев сөйлемдегі бастауыштың қызметін басқа септіктердегі сөздер де атқара береді, бірақ оларды сөйлемнің тұрлаусыз мүшесіне, толықтауышқа жатқызу керек дейді (Ахматов, 2000:80-81). Бұл пікірге кейінгі заман зерттеушілері карама-қарсы дәлелдер келтіреді. Мысалы, М. Балақаев: «Кейбір зерттеушілер, мәселен Ж.Дени, баяндауыш қызметінің сан қырлылығын сипаттаумен әуестеніп кеткені соншалық, тіпті бастауышты тұрлаусыз мүшеге жатқызуға дайын тұрады. Әрине, бұл пікірмен келісуге болмайды, себебі сөйлемдегі баяндауыштың қызметі мен мағынасы бастауышқа қарым-қатынасы арқылы айқындалады. Баяндауыш бастауышқа тәуелді сөйлем мүшесі ретінде бастауыштың қимылын, іс-әрекетін және т.б. заттық-сапалық қасиеттерін білдіреді» (Балақаев, Қордабаев, 1976 :121) дей келіп, өз ойын бастауыш логикалық тұрғыда, сөйлемде маңызды, ұйымдастырушы қызмет атқарса, грамматикалық тұрғыда баяндауыштың бастауыштан гөрі синтаксистік қызметі әлдеқайда кең көлемді, сондықтан да баяндауыш сөйлемнің ең басты, шешуші қызметінің ролін атқарады деп түйіндейді. Бұл мәселе жөнінде М.З. Закиев: «ең дұрысы – сөйлемнің ең басты және шешуші рөл атқаратын мүшелері бастауыш пен баяндауыш» деген тұжырым жасайды (Закиев, 1954:6). Н.А. Баскаков қарақалпақ тіліндегі сөйлемнің баяндауышына сөйлемнің басқа мүшелерінің сипаттары жинақталады, мәселен, «минди» деген сөздің бойына «ол бір нәрсеге отырды» деген кең мағына сыйып тұр (Баскаков, 1961:61). Н.З. Гаджиева баяндауыштың грамматикалық мағынасын есімді сөйлем, етістікті сөйлем деген типтер айқындайды, сондықтан да түркі тілдері сөйлемдерінің генезистік баяндауыштың болмысымен тығыз байланысты екенін баяндайды (Гаджиева, 2003:155).

Жалпы айтқанда, бастауыш пен баяндауыш – сөйлемнің предикаттық өзегі болумен қатар адамның ойлау жүйесінде сөйлем ретінде көрініс беретін екі мүшелі пайымдаудың да негізі. Баяндауыштың сөйлем құрылымын ұйымдастырудағы ерекше орнын түркітанушылар ғана емес, басқа жүйедегі тілдерді зерттеушілер де біршама

сөз еткен. Айталық, О. Есперсен: «Етістік сөйлемге тіршілік береді, сондықтан сөйлем құрылымы үшін мәні зор» (Есперсен, 2008:95) десе, В.Г. Адмони неміс тілінің тарихи синтаксисін зерделеудің нәтижесінде баяндауыш – сөйлем құрылымында ең қажетті компонент деген қорытындыға келеді (Адмони, 1963:24). Поляк лингвисті Е. Курилович бастауыш пен баяндауыш бірін-бірі бағындыратын, басқаратын сөйлем компоненттері (Ломтев, 1969:48) дейді.

Зерттеушілердің жоғарда баяндалған пікірлерін 3 бағытқа топтауға болады: алғашқылары сөйлем мүшелері арасындағы байланыстың грамматикалық типін басшылыққа алса, келесі бір лингвистер сөйлем мүшелерінің сөйлем құраудағы рөліне баса назар аударады, үшінші топтағылар сөйлемнің екі белгісін де негізге алады. Профессор Н.Д. Арутюнованың пайымдауына сүйенсек, жоғарыдағы 3 бағыттағы пікірден бір-біріне карама-қарсы үш қорытынды жасауға болады: 1) сөйлемнің құрылымдық иерархиясын бастауыш пен баяндауыш жасайды, 2) сөйлемнің басты тұрлаулы мүшесі ретінде баяндауыш, 3) бастауыш – сөйлемнің тірегі (Арутюнова, 2002:40). Бұл баяндап отырғанымыздың бәрі дәстүрлі грамматикада қалыптасқан ойлар.

Бастауыш пен баяндауыштың сөйлемдегі орны мәселесі сөйлемге семантикалық талдау жасауға арналған ізденістерде қалай қарастырылып жүр, соған келейік. Сөйлемге семантикалық талдау жасауға арналған ізденістерді екінші көзқарас, яғни сөйлемнің басты тұрлаулы мүшесі баяндауыш деген пікір белең алған. Лингвистикалық әдебиеттерде бұл концепцияны, яғни бастауыштың сөйлемде толықтауыш секілді қызмет ететінін алғаш айтушы Л. Теньер деген ой қалыптасқан. Дегенмен де Л. Теньердің концепциясының қалыпты грамматикамен ортақ тұстары басым екенін байқауға болады.

Орыс лингвисті Б.А. Белошапкова сөйлемдегі зат-құбылыс атауларының арақатысы сатылы сипатта болады да, семантикалық субъект сөйлемдегі оқиғаның басты иесі болып, предикаттық қатынастың өзегіне айналатынын айтады (Сусов, 1975:129). Ал Э.Р. Тенишев предикат субъектінің қимылын, қалпын және т.б. белгілерін білдіргендіктен, оның мағынасы көбінесе субъектіге бағытталған және байланысты. Ол мағыналар лексикалық не морфологиялық жолдармен, немесе екі жолмен қатар берілуі мүмкін дейді (Тенишев, 1976:209). Н.З. Гаджиева түркі сөйлемінде не лексикалық, не морфологиялық тәсілдің бірі жасырын тұруы мүмкін дей келіп, ол ойын «Мен жазушымын», «Мен –

жазушы», «Жазушымын» деген мысалдар арқылы дәлелдейді (Гаджиева, 2003:156). Байқап отырғанымыздай, сөйлемде жоғарыдағы екі тәсіл бірдей жасырын түрде болуы мүмкін емес, олай болса, сөйлем болмайды. Демек бұдан субъекті мен предикат – салыстырмалы ұғымдар деген қорытынды жасауға болады. Осыдан келіп, кейбір ғалымдар «предикат түбір формасында қатынасты білдірмейді» деген тұжырымға келеді (Сусов, 1975:129; Кацнельсон, 1976:184]. С.Д. Кацнельсон келесі мақаласында бұл ойды дамыта келіп, «көп қызметті предикатты субъект әрқашан басқа мүшелерді өзіне бағындырады, субъект басқа мүшелерге басыңқылық қызмет атқарады» (Кацнельсон, 2004:107) дейді.

Зерттеушілердің жоғарыда айтылған түйіндерін қазіргі қазақ тілінің фактілерімен салыстыра отырып, қазақ тіліндегі сөйлемнің синтаксистік-семантикалық құрамы негізінен предикат сипаттарымен байланысты деуге болады. Предикаттың сөйлемдегі шешуші рөл атқаруын И.П. Распопов: «тек баяндауыш қана сөйлемнің басқа мүшелеріне ерекше «кредит бөлуші» бола алады. Баяндауыш қана сөйлемнің жалпы құрылымдық құрамының қалай болатынын көрсете алады» (Распопов, 2003:73) дейді. Осы ойды қазақ тілінің мысалдарымен бекітіп көрейік: 1. Ол ауылдан менімен бірге жаяу келді. 2. Ол кітапты сенен алып еді. 3. Ол сенен бір мүшел үлкен болатын. 4. Ол ала тайды меншіктеді. Бұл сөйлемдердегі субъект бір сөзбен берілгендігіне қарамастан, сөйлемдер бір-бірінен мазмұн тұрғысынан да, айтылу тұрғысынан да ерекшеленеді. Сөйлемдер арасында айырмашылықтардың болуы предикаттардың түрлі сипатты болуымен байланысты. Сонымен қатар предикат сөйлемге субъектінің бар-жоқтығын, яғни жақты-жақсыз екендігін де анықтайды. Мысалы, «Тауда суық» деген сөйлемде субъект жоқ, предикат ситуациялық қана. Немесе «Мектептің құрылғанына он жыл болады», «Ас қазір әзір болады» деген сөйлемдердегі предикаттар есім сөз бен көмекші етістіктердің тіркесуі арқылы жасалған. Дегенмен де бұл тіркестер құрамындағы есімдер семантикасы әр түрлі, сондықтан да бұл сөйлемдер құрылымдық жағынан да, мазмұндық жағынан да бір-бірінен ерекшеленеді.

Бұл мәселе төңірегіндегі ойларды түркітанушы Н.А. Баскаков: «етістіктің жіктелу парадигмасы арқылы жасалатын сөйлемдер көп емес, оларда бастауыш жіктеу есімдігі, баяндауыш жіктік жалғау немесе есім сөздің тіркесуі арқылы жасалады» (Баскаков, 1975:49) деп шегелей түскендей. Шынында да жіктіктің

I, II жақтарында жіктік-предикаттық формада жеке тұрған предикаттық лексема – дербес бір мини сөйлем. Мұндай бір ғана баяндауыштан тұратын сөйлем синтаксистік семантика тұрғысынан алғанда субъектіні (бастауышты емес) және предикатты білдіреді. Осындай сипаттағы предикаттық лексема қазақ тілінде бастауышы жасырын тұрған, тек қана баяндауыштан болған толымсыз жай сөйлем болып есептеледі. Предикаттық сипатына қарай қазақ тілінде жақсыз сөйлемдер де кездеседі: 1. Менің ән айтқым келді. 2. Елге осы жолмен бару керек.

Қарашай-балқар тілінің маманы И.Х. Ахматов осы тілдің мәліметтерін негізге ала отырып, предикат сөйлемді құруда оның басқа мүшелерінің сандық және сапалық сипаттарын айқындайды. Сөйлемнің семантикалық құрылымындағы екінші маңыздағы компонент субъект, үшінші объект, төртінші конкретизатор, бесінші атрибут атқарады. Субъект көбіне семантикалық сөйлемдерде болады. Объектінің сөйлем мазмұнында ақпараттық жетекшілікті қамтамасыз етудегі рөлін лингвистер баяғыдан айтып келеді. Объект семантикалық категория ретіндегі ерекшелігі объектілік – бағдарлау мазмұны бар предикатты сөйлемнің онсыз ақпараттық жетекшілігі болмайтындығында (Ахматов, 2000:85-86) дейді. Мысал ретінде «Хасан мінді», «Хасан атқа мінді» деген сөйлемдерді салыстырады.

Атрибуттың басқа семантикалық компоненттерден айырмашылығы – предикатпен тікелей байланыспайтындығында, атрибут объектімен, субъектімен және басқа атрибуттармен ғана тікелей байланысады. Сондықтан да кейбір зерттеушілер атрибутты семантикалық компонент ретінде санамайды. Олар сөйлемнің құрамында емес, одан тыс, яғни анықтауышты сөйлем құрамында қарастыруды жөн көреді, дегенмен бұл семантикалық компонент (атрибут) кейде сөйлемде маңызды мазмұндық қызмет атқаратыны бар. Мына мысалдарды салыстырып көрелік. *Сенің еркің өзінде. Еркің өзінде.* Алғашқы сөйлемдегі атрибут лексикалық та, морфологиялық та, екінші сөйлемде морфологиялық қана тәсілмен жасалған. Қарап отырсақ, сөйлемдегі лексикалық құралдың түсіріліп айтылуы сөйлемнің синтаксистік құрылымын өзгерткенмен, семантикалық құрылымының сол күйі қалатындығын байқаймыз. Ал сөйлемдегі атрибутты білдіретін құралды түсіріп қолдану мүмкін емес, түсіріп қолдансақ, объект иесіз қалады.

Жоғарыда баяндаған жайттарды түйіндесек, сөйлем құрылымының предикат, субъект, конкретизатор, объект, атрибут деген 5 түрлі ком-

поненті бар. Ал ол семантикалық компоненттер арасындағы семантикалық қатынастарды А.И. Смирницкий (Смирницкий, 1957:174-179), А.М. Мухин (Мухин, 1967), О.С. Ахмановалар (Ахманова, 1969:16-20) предикация, толықтауыштық, конкретизация, атрибуция деп төртке жіктейді. Сонда сөйлемнің семантикалық компоненттерінің мазмұны осы қатынастар негізінде көрінеді. Ұлы философ Әбу Насыр әл-Фарабидің «Ғылымдардың шығуы туралы» атты еңбегіндегі субстанция, яғни зат пен құбылыстың өзгермейтін мәні мен мазмұны семантикалық компоненттер, акциденция, яғни заттар мен құбылыстардың өзара байланысы, қатынасы – семантикалық байланыстардың өзара қатынасы деген сөз. Демек сөйлемнің семантикалық құрылымы – семантика компоненттердің жиынтығы емес, олардың арақатысы. Сондықтан да сөйлемнің семантикалық құрылымындағы компоненттердің семантикалық сапасын айқындау ғана емес, олардың арасындағы мазмұндық, мағыналық қатынасын айқындау ләзім. Г.А. Золотова айтқандай: «Кез келген синтаксистік құрылым оның элементтерінің байланысымен ғана емес, байланыстардың сипатымен де ерекшеленеді» (Золотова, 1973:14).

Ал семантикалық компоненттер арасында синтаксистік және мазмұндық байланыстар болады, олар объективті шындықты баяндайды (Чеснаков, 1973:8-9). Әрбір семантикалық құрылымның ерекшелігі оның компоненттерінің сапасымен, өзара қарым-қатынасымен айқындалады. Және сөйлемнің қандай семантикалық типке жататындығын көрсетеді. *Мысалы: Студенттер дәрісханаға кірді. Ананың көңілі балада, баланың көңілі далада (мақал). Ел жаз жайлауға Бетпақдала арқылы асады.*

Сөйлемнің семантикалық құрылымы оның компоненттеріне жіктелу арқылы айқындалады. Мәселен, «Саяхатшы тауды көрді» деген сөйлем қабылдау субъектісінен, қабылдау объектісінен және қабылдау предикатынан құралса, «Ол күлді. Ағаш жатыр» деген сөйлемдер қалып-күй субъектісінен, қалып-күй предикатынан тұрады. Ал «Тауда суық» деген сөйлем жалқы конкретизатор, субъектісіз предикат деген семантикалық компоненттерден жасалған.

Сөйлемнің семантикалық құрылымының мазмұны жоғарыдағыдай жекелеген компоненттерге талдау арқылы, ал жалпы семантикасы сөйлемді біртұтас алу арқылы айқындалады. *Мысалы, Менің қаражатым жетеді, Менің денсаулығым жетеді* деген сөйлемдердегі 1-сөйлемнің семантикалық құрылымы иелену (тәуелдеу) субъектісі – заттың бар екендігі – бар болу предикаты деген компоненттерден құралып, жалпы семантикасы – жеке субъектінің иелігінде белгілі бір заттың бар екендігі. 2-сөйлемнің семантикалық құрылымы қалып-күй субъектісі – предикаттың қалып-күйі деген компоненттерден тұрып, жалпы семантикасы – жеке субъектінің қалып-күйін білдіру. Бұл сөйлемдердің айтылу, берілу тұрғылары (план выражения) бірдей (I жақта тәуелденген жіктеу есімдігі – I жақта тәуелденген зат есім – бірі деректі, екіншісі дерексіз заттың предикаты болып тұрған көп мағыналы етістік) болса, мазмұндық тұрғыда (план содержания) жоғарыдағыдай өзгешеліктері (компоненттік құрамы, жалпы семантикасы) бар. Немесе оларды «Мен қаражаттымын», «Денсаулығым бар» деп те синтаксистік конструкциясын өзгертіп қолданғанмен, жалпы семантикасы сол күйі қалады.

Әдебиеттер

- Жалмаханов Ш.Ш. Тіл білімінің тарихы. – Қарағанды: ҚарМУ, 1999.
- Городецкий Б.Ю. К проблеме семантической типологии. – М.: МГУ, 2009.
- Мусаев К.М. Строй караимского языка. АДД. – Баку, 1968.
- Солнцев В.М. К вопросу семантике, или языковом значении // Проблемы семантики. – М.: Наука, 2001.
- Ахматов И.Х. Проблемы семантического анализа простого предложения. – Нальчик, 2000. – 99 с.
- Балақаев М., Қордабаев Т. Қазіргі қазақ тілі (синтаксис). – Алматы: Мектеп, 1976.
- Закиев М.З. Сказуемое в современном татарском литературном языке. АКД. – Казань, 1954.
- Баскаков Н.А. Простое предложение каракалпакском языке // Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, ч. III. Синтаксис. – М.: АН СССР, 1961.
- Гаджиева Н.З. Основные пути развития синтаксической структуры тюркских языков. – М.: Наука, 2003.
- Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Иностранная литература, 2008.
- Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Наука, 1963.
- Ломтев Т.П. Принципы построения формулы предложения // Филологические науки. – 1969. – N5; Рахмашингулова И.С. О моделях предложений, образуемых одной семантической группой глаголов // Иностранный язык в школе. – 1968.

- №6; Дубровская Л.А. Структура предложения как выражение структуры предиката с денотативными отношениями // Проблемы структуры слова и предложения. – Пермь, 1974.
- Арутюнова Н.Д. Вариация на тему предложения // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М., 2002.
- Сусов И.П. Предисловие // Вопросы лингвистической семантики. – Тула, 1975.
- Тенишев Э.Р. Строй саларского языка. – М.: Наука, 1976.
- Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972.
- Кацнельсон С.Д. О категории субъекта в предложении // Универсалии и типологические исследования. – М., 2004.
- Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса. – Воронеж, 2003.
- Баскаков Н.А. Историко-типологическая характеристика структуры тюркских языков. – М.: Наука, 1975.
- Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М., 1957.
- Мухин А.М. Л.В. Щерба и проблемы синтаксиса // Филологические науки. – 1967. – №1.
- Ахманова О.С. и др. Синтаксис как диалектическое единство коллигации и коллокации. – М., 1969.
- Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973.
- Чеснакова Л.Д. О синтаксических единицах и синтаксических отношениях // Вопросы синтаксиса русского языка. – Тамбов, 1973.

References

- Zhalmahanov Sh.Sh. Til biliminin tarihiy. – Qaragandy: QarMU, 1999.
- Gorodeckij B.Ju. K probleme semanticheskoy tipologii. – Moskva: MGU, 2009.
- Musaev K.M. Stroj karaimskogo jazyka. ADD. – Baku, 1968,
- Solncev V.M. K voprosu semantike, ili jazykovom znachenii // Problemy semantiki. – Moskva: Nauka, 2001.
- Ahmatov I.H. Problemy semanticheskogo analiza prostogo predlozhenija. – Nal'chik, 2000. – 99 s.
- Balaqaev M, Qordabaev T. Qazirgi qazaq tili (sintaksis). – Almaty: Mektep, 1976.
- Zakiev M.Z. Skazuemoe v sovremennom tatarskom literaturnom jazyke, AKD. – Kazan', 1954.
- Baskakov N.A. Prostoe predlozhenie karakalpakskom jazyke // Issledovaniya po sravnitel'noj grammatike tjurskih jazykov, ch.III. Sintaksis. – М.: AN SSSR, 1961.
- Gadzhieva N.Z. Osnovnye puti razvitiya sintaksicheskoy struktury tjurskih jazykov. – М.: Nauka, 2003.
- Espersen O. Filosofija grammatiki. – Moskva: Inostrannaja literatura, 2008.
- Admoni V.G. Istoricheskij sintaksis nemeckogo jazyka. – Moskva: Nauka, 1963.
- Lomtev T.P. Principy postroeniya formuly predlozhenija // filologicheskie nauki, 1969, N5; Rahmashingulova I.S. O modeljah predlozhenij, obrazcuemyh odnoj semanticheskoy gruppoj glagolov // Inostrannyj jazyk v shkole, 1968, N6; Dubrovskaja L.A. Struktura predlozhenija kak vyrazhenie struktury predikata s denotativnymi otnoshenijami // Prblemy struktury slova i predlozhenija. – Perm', 1974.
- Arutjunova N.D. Variacija na temu predlozhenija // Invariantnye sintaksicheskie znachenija i struktura predlozhenija. – Moskva, 2002.
- Susov I.P. Predislovie // Voprosy lingvisticheskoy semantiki. – Tula, 1975.
- Tenisev Je.R. Stroj salarskogo jazyka. – Moskva: Nauka, 1976.
- Kacnel'son S.D. Tipologija jazyka i rechevoe myshhlenie. – Leningrad: Nauka, 1972.
- Kacnel'son S.D. O kategorii sub'ekta v predlozhenii // Universalii i tipologicheskie issledovaniya. – Moskva, 2004.
- Raspopov I.P. Oчерки по теории синтаксиса. – Voronezh, 2003.
- Baskakov N.A. Istoriko-tipologicheskaja harakteristika struktury tjurskih jazykov. – Moskva: Nauka, 1975.
- Smirnickij A.I. Sintaksis anglijskogo jazyka. –Moskva, 1957.
- Muhin A.M. L.V. Shherba i problemy sintaksisa // Filologicheskie nauki, 1967, N1.
- Ahmanova O.S. i dr. Sintaksis kak dialekticheskoe edinstva kolligacii i kollo-kacii. – Moskva, 1969.
- Zolotova G.A. Oчерк функционального синтаксиса русского языка. – Moskva: Nauka, 1973.
- Chesnakova L.D. O sintaksicheskix edinicah i sintaksicheskix otnoshenijah // Voprosy sintaksisa russkogo jazyka. – Tambov, 1973.